

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาสนใจแนวความคิด ทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับระบบวัฒนธรรมชุมชน กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดวัฒนธรรม ที่มีผลต่อระบบความคิด ความเชื่อและโลกทัศน์ของคนในชุมชน ซึ่งจะมีผลต่อแบบแผนประเพณีและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการศึกษาบริบทของชุมชน โครงสร้างทางสังคม ระบบวัฒนธรรมชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังต่อไปนี้

2.1 แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

2.1.1 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม

ศุเทพ สุนทรเกตุ (2540: 95-96) กล่าวถึง ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมในความคิดของ พัลลอคอตต์ พาร์สัน ตามคำนิยามที่ว่า กลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินการไป เพื่อตอบสนองความต้องการอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างของระบบ มีหน้าที่พื้นฐาน ที่จำเป็นและเป็นลักษณะสำคัญของระบบอยู่ 4 ประการ ได้แก่ การปรับตัว การบรรลุเป้าหมาย การบูรณาการ และการสร้างไว้ซึ่งแบบแผน

พาร์สันเห็นว่า ระบบวัฒนธรรม เป็นพลังยึดเหนี่ยวที่สำคัญขององค์ประกอบต่างๆ ของสังคม โดยวัฒนธรรมเป็นตัวประสานปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำ และก่อให้เกิดบูรณาการระหว่างบุคคลและระบบสังคม ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็มีสมรรถนะที่จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอื่นๆ ดังนั้นในระบบวัฒนธรรมจะมีบรรทัดฐานและค่านิยมต่างๆรวมอยู่ด้วย วัฒนธรรมจะรวมอยู่กับสิ่งที่ได้รับการยอมรับ กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคม วัฒนธรรมจะถูกมองว่า เป็นแบบแผนของระบบ ที่มีการจัดระเบียบสัญลักษณ์ที่เป็นแนวทางด้านวัตถุของบุคคล จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของบุคคล และกลายเป็นแบบแผนที่ยอมรับเป็นสถาบันภายในสังคม

2.1.2 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

วัฒนธรรม มีความสำคัญสำหรับกลุ่มคนทุกชาติ หรือแม้แต่มนุษย์ในสังคมย่อยๆ เพราะวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดเอกลักษณ์ หรือลักษณะเฉพาะของชนชาติหรือสังคมนั้นๆ ทำให้สามารถชี้ชัดได้ว่าเป็นใคร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร วัฒนธรรมของแต่ละชาติหรือแม้แต่ว่า

สังคมจะแสดงออกมาทางด้าน ภาษาพูด ภาษาเขียน การแต่งกาย การใช้เครื่องมือ อุปกรณ์ กฎระเบียบ ประเพณีต่างๆ เป็นต้น

วัฒนธรรม เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเจริญรุ่งเรืองหรือความก้าวหน้าของแต่ละสังคม การศึกษาวัฒนธรรมทำได้หลายมุมมอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เราศึกษาวัฒนธรรม ก็เพื่อให้เข้าใจวิถีชีวิตส่วนรวมของประชาชน ของชาวบ้าน เข้าใจพลังที่มีอยู่ในชุมชน แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน เป็นระบบคุณค่าที่มีความสัมพันธ์กัน และเป็นโครงสร้างที่มีผลต่อพฤติกรรมของคน (บุญเทียน ทองประสาน, 2536: 31) หรืออาจสรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นระบบคิด ซึ่งเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคน ดังนั้นเมื่อระบบคิดเปลี่ยน พฤติกรรมก็เปลี่ยนตามไปด้วย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2523: 1-4) ประโยชน์ที่เราจะได้จากการศึกษาวัฒนธรรม ก็คือการทำให้เราทราบกรอบ หรือแบบแผนของการดำเนินชีวิตของสังคม คนที่ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องทำให้การกระทบหรือขัดแย้งกันน้อยลง วัฒนธรรมที่ดีจะช่วยให้สังคมเจริญ ก้าวหน้า เช่น ความมีระเบียบวินัย การขยัน ประหยัด อุตุน การเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน (ณรงค์ เถิงประชา, 2532: 18)

วัฒนธรรม จำแนกได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นการกระทำและส่วนที่เป็นความคิด ส่วนที่เป็นการกระทำ เช่น ประเพณีต่างๆ และส่วนที่เป็นความคิดที่ไม่สามารถสังเกตได้โดยตรง แต่สามารถจะดูได้จากการแสดงออก เช่น การแสดงออกทางภาษา การแสดงออกทางการปฏิบัติ ความเชื่อทางลัทธิศาสนาและค่านิยมทางสังคม ซึ่งวัฒนธรรมทั้งสองส่วนในความเห็นของเมอร์คอค (Murdock) (อ้างใน พิทยา พิณสาร, 2543: 8-10) มีความสัมพันธ์กันคือ การแสดงออกใดๆ ทางวัฒนธรรมจะมีความคิดอยู่เบื้องหลัง หรือในทางกลับกันความคิดจะนำไปสู่การปฏิบัติ หรือการแสดงออกแต่ละสังคมมีแนว ความคิดและการปฏิบัติเป็นของตน จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น วัฒนธรรมมีการสืบต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งและสามารถมีการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรม ดังที่วัชรา คลายนานทร (2530) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรม เกิดจากการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยสัญชาตญาณ หรือโดยลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์
2. วัฒนธรรม เป็นการถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่ง ไปสู่สมาชิกอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งวัฒนธรรมถือได้ว่าเป็นมรดกทางสังคมมนุษย์ การถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกรุ่นนั้น เป็นกระบวนการที่ใช้เวลาอันยาวนาน
3. วัฒนธรรม เกิดจากการรับรู้ร่วมกันทางสังคมและวัฒนธรรมมิได้เป็นของบุคคลหนึ่งบุคคลใดโดยเฉพาะ
4. วัฒนธรรม แสดงถึงรูปแบบความคิด ในการแสดงพฤติกรรม วัฒนธรรมของสังคม เกิดขึ้นโดยร่วมกันกำหนดรูปแบบความคิดในการแสดงพฤติกรรมของสมาชิก โดยสมาชิก

คาดหวังว่าจะประพฤติปฏิบัติตามแนวความคิดที่รับรู้ร่วมกันขึ้น อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมเป็นเพียงรูปแบบของความคิดเท่านั้น แต่ในด้านการแสดงออกทางพฤติกรรมของสมาชิกบางคน อาจไม่เป็นไปตามวัฒนธรรมของสังคมนั้น

5. วัฒนธรรม เป็นการตอบสนองความต้องการ และความพึงพอใจ ของสมาชิก วัฒนธรรม เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งนี้เป็นความต้องการทางร่างกาย เช่น ความหิวกระหายและความต้องการทางจิตใจ เช่น ความต้องการอำนาจและความสำเร็จอื่นๆ ในชีวิต

6. วัฒนธรรม มีการปรับปรุง วัฒนธรรมมีความจำเป็นที่ต้องได้รับการปรับปรุง เพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม วัฒนธรรมมีบูรณาการ วัฒนธรรมแต่ละส่วนจะเสริมสร้างความมั่นคงระหว่างกันเพื่อให้การแสดงพฤติกรรมระหว่างสมาชิกมีความกลมกลืนโดยไม่ขัดแย้งต่อไป

ศรีศักดิ์ วัลทิโกดม (อ้างในพิทยา พิณสาร, 2543: 9) กล่าวว่า ธรรมชาติของวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย เกิดประโยชน์แก่คนที่กำลังดำเนินชีวิตอยู่ โดยการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ หรือปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น บางที่ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนไปตามชั่วอายุคนรุ่นใดรุ่นหนึ่งเท่านั้น อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามพฤติกรรมของคน ในสังคมได้ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงมีการมองวัฒนธรรมในลักษณะที่มีการเคลื่อนไหว โดยการที่ไปสัมพันธ์กับกลุ่มชน เป็นสังคม วัฒนธรรม

ในแนวความคิดของ เมอร์ด็อก (Murdock) วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมร่วมของคน ในสังคม เกิดขึ้นได้เพราะมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยผ่านการศึกษาและการควบคุมทางสังคม ทั้งทางตรงและทางอ้อม วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมอร์ด็อก ได้เสนอรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. นวัตกรรม การคิดและทำสิ่งใหม่ขึ้น โดยมีผู้ริเริ่มพฤติกรรมใหม่ๆ ขึ้นและต่อมาก็มีคนอื่นทำตามและกลายเป็นวัฒนธรรมในที่สุด

2. การยอมรับทางสังคม นวัตกรรมไม่ว่าจะเป็นแบบใดหรือริเริ่มขึ้นโดยใครก็ตาม หากกระทำแล้วสังคมไม่ยอมรับก็ไม่สามารถเป็นวัฒนธรรมได้ สังคมในที่นี้หมายถึง ทุกส่วนของสังคม กลไกสำคัญที่ทำให้เกิดการยอมรับของสังคม คือ การเลียนแบบ ซึ่งเกี่ยวกับบุคคลกลุ่มเล็กๆ กลุ่มคนทั้งชุมชน ทางเลือกและการเผยแพร่กระจาย บุคคลที่มีความสำคัญในชุมชน เช่น ผู้นำมีอิทธิพลจะส่งผลให้เกิดการยอมรับทางวัฒนธรรมได้มากกว่า ถ้าทำอะไรใหม่ๆ แล้วคนอื่นมักจะทำตาม

3. การเลือกรับสิ่งใหม่ สิ่งที่สังคมยอมรับอาจจะมีประโยชน์มากหรือน้อยต่างกัน ดังนั้น หากมีสิ่งใหม่ๆ เข้ามาและเป็นประโยชน์มาก สิ่งนั้นก็คงอยู่ ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

หรือเป็นประโยชน์น้อย ก็อาจจะถูกละเลยหรือถูกลืมไป การเลือกรับจึงอยู่ได้ภาวะบริบทปัจจัย และเงื่อนไขในสังคมนั้นๆ เป็นสำคัญ

4. การผสมผสานทางวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งส่วนมากแล้วจะไม่มีวัฒนธรรมครบถ้วน และด้วยเหตุนี้จึงมีการต่อเติมให้สมบูรณ์มากขึ้น การผสมผสานเป็นการปรับของเก่าให้เข้ากับของใหม่หรือปรับของใหม่ให้เข้ากับของเก่า อาจใช้วิธีการยืมวัฒนธรรม การลอกคัดลอก หรือวิธีการอื่นๆ เช่น การละเล่นทางวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมจากหลายแห่ง เป็นต้น

2.1.3 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่วิถีชีวิตของหมู่คณะ พฤติกรรมและสิ่งที่คุณในหมู่บ้านสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน ร่วมใช้ชีวิตอยู่ในหมู่พวกของตน จากความหมายนี้แสดงให้เห็นภาพของวัฒนธรรม ที่มีใจเป็นเพียงศิลปวัตถุ โบราณสถาน การฟ้อนรำ หรือ เป็นสิ่งที่อยู่ในหมู่บ้านชั้นสูงในสังคมเท่านั้น จึงเป็นที่ยอมรับในระดับชาติ และสากลทั่วโลกว่ากลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกัน และสามารถดำรงเผ่าพันธุ์มาได้ทุกวันนี้ ล้วนมีการสะสมประสบการณ์การเรียนรู้สร้างวัฒนธรรมของตนเพื่อให้กลุ่มของตนอยู่รอดและสืบทอดสู่ลูกหลาน ซึ่ง หมายถึง รวมทั้งกลุ่มที่ใช้ชีวิตแบบสุขสบาย สวยงาม มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกมากมายในเมืองใหญ่ และกลุ่มประชาชนคนธรรมดาที่ต่อสู้ชีวิตให้แรงงานอยู่ในชนบทที่อึดคัตวัตถุทั้งหลาย ต่างมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองทั้งสิ้น

แนวความคิดวัฒนธรรมชุมชน จากการพัฒนาชนบทขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยการริเริ่มของบาทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 171) ได้มีการแลกเปลี่ยนสัมมนากันในหมู่นักพัฒนาและนักวิชาการ ตลอดจนชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ทำให้ได้เห็นภาพวัฒนธรรมของชุมชนชนบทในมิติลึกซึ้ง เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดในสังคมรวมกัน เป็นโครงสร้างด้านการทำมาหากิน ด้านอุดมการณ์ ความเชื่อและด้านอำนาจการตัดสินใจ ทั้งนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของชุมชนและสังคม คุณค่าทั้งหมดนี้มีสามส่วน คือ

ส่วนที่หนึ่ง เป็นส่วนที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง และดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงเนื่องจากสอดคล้องและรับใช้ชุมชนอยู่

ส่วนที่สอง เป็นส่วนที่ผู้มีอำนาจสร้างขึ้น

ส่วนที่สาม เป็นส่วนที่เกิดจากการปรับ หรือสร้างขึ้นใหม่จากการปะทะกันระหว่างส่วนที่หนึ่ง และ ส่วนที่สอง

กระบวนการดังกล่าวนี้ พอเกิดวิกฤติทุกครั้งจะมีการปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่ทางอุดมการณ์ ซึ่งจะเป็นลักษณะที่ปรับทั้งหมด ปรับบางส่วน ต่อด้านหรือปฏิเสธ โดยมีการปรับเฉพาะรูปแบบแต่ไม่ปรับเนื้อหา

กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ คือทัศนคติให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องวัตถุ มองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องวัดความสำเร็จก้าวหน้า แยกมนุษย์ และสังคมออกเป็นชิ้นส่วน มองธรรมชาติเป็นวัตถุที่ตอบสนองความต้องการมนุษย์ เป็นกระบวนการที่กำหนดสังคมไทยปัจจุบันทำให้เกิดความแตกแยกของชีวิตปัจเจก ชุมชน และสังคมคนรวยยิ่งรวยขึ้น คนจนยิ่งจนลง คนจำนวนน้อยซึ่งมีโอกาสและอำนาจมากกว่าเอาเปรียบคนส่วนใหญ่ของประเทศ

กระบวนการทัศน์ดั้งเดิม คือทัศนคติที่มองคนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งต้องอยู่รวมในสังคมธรรมชาติและจักรวาลอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นกระบวนการที่แห่งคุณภาพ และเอกภาพของชีวิตมนุษย์ ซึ่งสังคมดั้งเดิมของไทยได้สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ แต่คนไทยปัจจุบันถือว่าโบราณ และล้าสมัย

ในขณะที่กระแสวัฒนธรรม ภายใต้กระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ยุคใหม่ ซึ่งเข้ามาเป็นกระแสหลักนั้น กระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมยังไม่ถูกทำลาย เพียงแต่ถูกรวบเข้าไปส่วนหนึ่ง จึงยังมีการค้นหากระบวนการทัศน์ใหม่ อันมีรากฐานอยู่บนกระบวนการทัศน์วัฒนธรรมดั้งเดิม นั่นคือ การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมอย่างมีสติปัญญา และเคารพประชาชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมท้องถิ่น กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม มีลักษณะแยกย่อยได้ 4 ประการ คือ

1. การอนุรักษ์ คือการดำรงรักษาศิลปวัตถุ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ โดยคำนึงถึงคุณค่าแก่ชีวิตโดยรวมของชุมชนหมู่บ้านรวมถึงการค้นหาและรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านอื่นๆ
2. การฟื้นฟู วัฒนธรรมที่ได้ลบเลือนหายไป หรือครอบงำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในท้องถิ่น
3. การประยุกต์ คือการปรับปรุงทางวัฒนธรรม โดยสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ ซึ่งไม่ได้ทำลายคุณค่าดั้งเดิม กลับเพิ่มคุณค่านั้น หรือไม่ได้ลดคุณค่านั้นลงไป
4. การสร้างใหม่ คือกระบวนการผลิตซ้ำ หรือผลิตใหม่ โดยรวมกระบวนการ 3 ข้อที่กล่าวมา อย่างมีสัดส่วนของความใหม่มากกว่าความเก่า

ในการศึกษานั้น จำเป็นที่จะต้องศึกษาจากโครงสร้างของชุมชน ที่ประกอบกันเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนความคิด การให้คุณค่าโดยผ่านพิธีกรรม จารีตประเพณีในรูปแบบต่างๆ ซึ่ง สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533: 12-40) ได้กล่าวถึงโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชาวชนบทที่มีองค์ประกอบ 3 ประการคือ

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน คือการต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกิน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบกลไกกรรม เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยี เครื่องมือ เพื่อการทำมาหากิน

2. ระบบความเชื่อ ประกอบด้วยศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม เป็นสิ่งที่เกิดจากการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดในการอยู่ร่วมและพึ่งพาธรรมชาติ ประกอบกับต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและความเป็นไปของจักรวาล โลก และชีวิต ความเชื่อในชุมชน ประกอบด้วยความเชื่อแบบผี พราหมณ์ พุทธ ซึ่งความเชื่อแบบผี เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่เป็นรากฐานความเชื่อของคนชนบทและมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิต แม้กระทั่งจนถึงปัจจุบัน เป็นการให้คุณค่ากับธรรมชาติ ให้ความเคารพต่อบรรพบุรุษ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

3. ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ซึ่งทำให้เกิดจารีต ประเพณี ระบบ พิธีการต่างๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปปฏิบัติ จึงมีกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน โดยผ่านการปฏิบัติเป็นสำคัญ สิ่งที่เรียนรู้คือวิชาการต่างๆ ที่จำเป็นในการทำมาหากิน

การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จึงทำให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวในชุมชน ก่อให้เกิดการจัดระเบียบกฎ เกณฑ์ พิธีกรรมต่างๆ จารีตประเพณีของชุมชน และมีการปฏิบัติต่อกันมาของชนรุ่นต่อมา เรียกว่า วัฒนธรรม ในการศึกษาทางวัฒนธรรม ได้ใช้วิธีการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อศึกษาแนวโน้มที่ให้ความสำคัญของชุมชน เป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน และระบบสังคมภายนอก โดยการติดตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำมาอธิบายรูปแบบของความคิดที่มีอยู่ เบื้องหลังของพฤติกรรมทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลกระทบที่มาจากภายนอกของชุมชน

การศึกษาเพื่อให้เข้าใจระบบวัฒนธรรมชุมชน จำเป็นต้องศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบองค์รวม โดยมองที่ระบบคิด โลกทัศน์ องค์กรความรู้ และการให้คุณค่า ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยความสัมพันธ์ดังกล่าว กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหน่วยย่อยของชุมชน จะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิต และสอดคล้องกับธรรมชาติ

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษต่อมนุษย์ เพราะว่ามีมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจะช่วยคุ้มครองได้ ดังนั้นเพื่อเป็นการดำรงรักษาภาวะแห่งอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นจากความคิดคำนึงของตนเอง และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ต่อมาด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้นๆ วิธีที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ที่ได้ปฏิบัติกันมากก็คือ อาศัยพิธีกรรมเป็นการบันทึกความรู้ และความทรงจำที่จะถ่ายทอดแก่ชนรุ่นหลังต่อไป

2.1.4 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมเชิงวิเคราะห์

สุทพ สุนทรเกสัช (2519) กล่าวไว้ว่า ฮรัฟ พิคคิงตัน มีแนวความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์วัฒนธรรม โดยให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า เป็นการรวบรวมเอาพฤติกรรมต่างๆ เข้ามาไว้ด้วยกัน อันเป็นผลของการคิดค้นทางสังคม และเกิดจากกลไกทางจิต โดยถือว่าเป็นมรดกทางสังคมที่ได้รับการถ่ายทอดทางสติปัญญาไปสู่ชนรุ่นหลัง และให้ความคุ้มกันวัฒนธรรม โดยมีบทลงโทษ หากสมาชิกในสังคมปฏิบัติที่จะปฏิบัติตามแบบแผนทางวัฒนธรรมที่กำหนดไว้

ในความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับมนุษย์ ส่วนสำคัญของวัฒนธรรมเป็นกลไกที่ช่วยในการปรับตัวของมนุษย์เพื่อสนองความต้องการจำเป็น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์อื่น โดยแบ่งความต้องการจำเป็นออกเป็น 3 ชั้นตอน คือ

1. ความต้องการจำเป็นเบื้องต้น ในเรื่องปัจจัยพื้นฐานเพื่อการอยู่รอด โดยการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีเข้ามาช่วย เพื่อให้ผลผลิตในด้านความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตเพียงพอ สิ่งเหล่านี้เป็นการตอบโต้ทางวัฒนธรรมอันเกิดจากมนุษย์

2. ความต้องการจำเป็นที่เกิดตามมา จากข้อเท็จจริงที่ว่ามนุษย์จะมีชีวิตรอด และตอบสนองความต้องการจำเป็นทางชีววิทยาได้จะต้องอาศัยชุมชนที่มีวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นเครื่องกำหนด มีความหมายโดยปริยายว่า มนุษย์มีความต้องการจำเป็นอย่างอื่นอีก ได้แก่ ความต้องการจำเป็นต้องอยู่ร่วมกับสัตว์ชั้นต่ำอื่นๆ แต่เป็นความต้องการ ที่เกิดมาจากเงื่อนไขของการมีชีวิตอยู่ร่วมกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงมีระบบการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม โดยใช้ระบบการศึกษา ความต้องการทางด้านสื่อสาร และการได้รับการตอบสนอง โดยความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้คำพูดที่จัดเป็นระบบภาษา และสัญลักษณ์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และรับช่วงการถ่ายทอดวัฒนธรรม

ในสังคม นอกจากนี้ ในระบบของสังคมเอง ยังต้องการมาตรการทางวัฒนธรรมที่จะใช้ควบคุมทางด้านสังคม โดยมีบทลงโทษผู้ละเมิดหรือไม่ปฏิบัติตามแบบแผนของวัฒนธรรมที่สังคมกำหนดขึ้น

3. ความต้องการจำเป็นร่วม เป็นความต้องการ ที่นอกเหนือจากการมีชีวิตอยู่รอด แต่เป็นความต้องการมีชีวิตอยู่รอดอย่างมีความสุขสมบูรณ์ เช่น ความต้องการจำเป็นสำหรับการพักผ่อน และการแสดงออกทางสุนทรียภาพ ที่มีการแสดงออกโดยทางศิลปะ ดนตรี การละคร เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรม เป็นแบบแผนพฤติกรรมร่วมกันของคนในสังคม เป็นกลไกที่ช่วยในการปรับตัว เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ มีการถ่ายทอดและมีบทลงโทษ ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามแบบแผนพฤติกรรมของสังคม ในด้านการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ทำให้กลไกการปรับตัวของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป

2.1.5 แนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม

เสฐียรโกเศศ (2515: 38-39) ได้กล่าวถึง ความเชื่อครั้งดั้งเดิมของมนุษย์ก่อนที่จะคลี่คลายออกเป็นศาสนาต่างๆ นั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก มนุษย์เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ จะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมมีอะไรอย่างหนึ่งเป็นแรงอำนาจอยู่ในตัวของสิ่งนั้นเอง อาจให้โทษแก่คนได้ คติความเชื่อเรื่องนี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Animatism ในภาษาไทยใช้คำว่า คติเชื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์

ระยะต่อมา มนุษย์มีความเชื่อว่า คนตลอดจนถึงมีชีวิตอื่น หรือสิ่งไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมมีสิ่งหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัวสิ่งที่อยู่ในนั้น สิ่งนี้คือที่เรียกว่า สปีหรือวิญญาณ ซึ่งพัวพันกันอยู่อย่างใกล้ชิดแยกออกจากกันได้ยาก ความเชื่อเรื่องอย่างนี้ เรียกเป็นคำเฉพาะในภาษาอังกฤษว่า Animism จะใช้คำเป็นภาษาไทยว่า คติเชื่อผีสาขเทวดา ก็ได้

จิราภรณ์ กัทรากานุกัทร (2528) กล่าวว่า ในด้านคติความเชื่อของคนในสังคมหนึ่ง ก็คือความเชื่อของคนในสังคมนั้นๆ ซึ่งเกิดจากความไม่รู้เป็นมูลเหตุสำคัญ และได้แสดงออกมาโดยพฤติกรรมอันทำให้เห็นว่าคนในสังคมนั้นๆ มีความเชื่อในเรื่องใดบ้าง การแสดงออกมาในรูปของข้อห้าม ข้อนิยมต่างๆ ตลอดจนคำสอน เช่น คำสอนของศาสนาในลัทธิต่างๆ ก็ได้ ดังนั้นความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์อย่างใกล้ชิด และปรากฏออกมาในรูปอื่นๆ ของสังคม อาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตและพัฒนาการของคนในสังคม

เสฐียร โกลเศศ (2503) กล่าวว่า ความเชื่อของคนไทยแต่เดิมก็ไม่แตกต่างจากชนชาติอื่นๆ คือ มีความเชื่อในสิ่งที่ยังมองไม่เห็นว่ามีอำนาจเหนือคน อาจบันดาลให้ทั้งคุณและโทษ ความเชื่อดังกล่าวเป็นการเชื่อผีบางเทวดา ซึ่งแบ่งเป็น 4 ประการ คือ

ประการแรก การนับถือผีเป็นเทวดาอารักษ์ เช่น รุกขเทวดา เจ้าทุ่ง เจ้าป่า เจ้าเขา

ประการที่สอง การนับถือผีปู่ย่าตายาย หรือผีบรรพบุรุษ

ประการที่สาม การถือผีวีรบุรุษ เช่น เจ้าพ่อหอกลอง เจ้าเมืองกล้า

ประการที่สี่ การนับถือผีร้าย เช่น ผีหัว ผีกะ ผีปอบ

ในตอนแรกชาวไทยนับถือผีบางเทวดาดังกล่าวแล้ว ต่อมาได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนา แต่ความเชื่อดั้งเดิมยังคงมีอยู่ ดังนั้น ความเชื่อถือของชาวไทยจึงมีรากฐานซ้อนกันหลายชั้น คือ เชื่อกติผีบางเทวดาอยู่ในส่วนลึก พุทธศาสนาอยู่ผิวพื้น และมีลัทธิศาสนาฮินดูเข้ามาแทรกซ้อนด้วยบ้าง คติความเชื่อที่ไทยรับเอามา ได้นำมาปรับปรุงแก้ไขให้เข้ากับจิตใจและสิ่งแวดล้อม โดยปรับปรุงพุทธศาสนา กับความเชื่อผีบางเทวดาเข้าด้วยกัน รวมทั้งลัทธิฮินดูด้วย ดังนั้น ในพิธีต่างๆ จึงปรากฏว่าจัดทำพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ และการประกอบพิธีเกี่ยวกับผีบางเทวดาด้วย

จึงกล่าวได้ว่า คติความเชื่อของคนไทยประกอบด้วยความเชื่อต่างๆ ผสมผสานกัน ทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อที่ได้รับจากวัฒนธรรมเทวดาศาสนาอื่นๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะศาสนาพุทธหรือศาสนาฮินดูเท่านั้น แม้ศาสนาอื่นที่เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทย คนไทยก็รับและนำมาปรับให้เข้ากับความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมได้ ส่วนการแสดงออกของความเชื่อดังกล่าวก็จะออกมาในรูปของประเพณีหรือพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อที่แตกต่างกันเข้าด้วยกัน

กึ่งแก้ว อรรถการ และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ (2528) ได้แบ่งความเชื่อของคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมใดก็ตาม อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่

1. ความเชื่อ เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลและอธิบายสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด มีระบบ และเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในชาติ

2. ความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตามประเพณี และถือปฏิบัติตามประเพณีความเชื่อในสังคมไทย ซึ่งความเชื่อทั้งสองระดับ แตกต่างกันตรงที่ว่าความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่ หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลและเป็นระบบ แต่ความเชื่อที่ไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายได้ หรือเป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล แต่เนื่องจากความเชื่อระดับนี้เป็นความลับไว้ในกรยอมรับและปฏิบัติ ไม่ต้องการให้เสียเวลาในการอธิบายเหตุผล

นอกจากนั้น ยังได้มีการแบ่งความเชื่อในสังคมไทย ออกเป็น 8 ประเภท คือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ ของธรรมชาติที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดของโลกและจักรวาล และสรรพสิ่งมีชีวิตต่างๆ ตัวอย่างการศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติต่างๆ เช่น เรื่องความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยนั้น เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ประสบการณ์ที่มีต่อธรรมชาติแวดล้อม และประสบการณ์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการพยายามที่จะแก้ปัญหาเมื่อมีปัญหาในการดำรงชีวิต โดยมุ่งหวังที่จะให้สิ่งเหนือธรรมชาติมาช่วยเหลือปัดเป่าให้พ้นจากปัญหานั้น
2. ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดและการตาย ทั้งนี้เพราะคนยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่างๆเหล่านี้ได้ดี จึงเกิดความวิตกกังวลว่า คนเราเกิดมาจากอะไร เมื่อตายแล้วไปไหน ความเชื่อนี้จะแสดงออกมาในรูปพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ซึ่งกล่าวถึงประเพณีของคนไทยทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การทำขวัญเดือน ประเพณีนอนอุ้ม การโกนจุก การบวช การแต่งงานและประเพณีเกี่ยวกับการตาย
3. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม ในสังคมไทย ก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนา โดยความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ ได้อธิบายถึงความหมาย ลักษณะ ประเภทของผีชนิดต่าง ๆ ตลอดจนการบวงสรวงและป้องกันไม่ให้ผีเหล่านั้นทำอันตรายได้
4. ความเชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา เป็นความเชื่อเมื่อคนไทย นับถือพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติแล้ว ระบบความเชื่อในสังคมไทย ที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์ศาสนาพุทธ ได้แก่ ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ ระบบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธ การที่ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ และระบบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ เข้ามาเกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธ ก็เพราะว่า ความเชื่อทั้งสองระบบนี้เกิดขึ้นมาก่อนความเชื่อทางพุทธศาสนา และเมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนาก็ไม่ได้ปิดกั้นความเชื่อ ซึ่งมีอยู่เดิมในสังคม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ศาสนาพุทธโดยทั่วไปอาจจะแยกออกเป็น 2 แบบ คือ ศาสนาพุทธตามหลักพระคัมภีร์ ตามคำสั่งสอนของพระศาสดา และศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน
5. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อดั้งเดิม ก่อนที่จะมีการนับถือศาสนาพุทธ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ อาจแบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ ความเชื่อเรื่องผีบางวิญญาณ ความเชื่อเรื่องกลางสังขรณ์ ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเครื่องรางของขลัง
6. ความเชื่อเกี่ยวกับครุฑเรือนและที่อยู่อาศัย ได้แก่ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องใช้ไม้สอยในครุฑเรือน เช่น บริเวณเตาไฟ เชื่อว่ามีผีประจำอยู่ ความเชื่อเกี่ยวกับอาหารการกินหรือ

ความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ตั้งบ้านเรือนและการก่อสร้างบ้านเรือน เป็นต้น ในการปลูกเรือนนี้ก็มีสิ่งที่แสดงให้เห็นคติความเชื่อของชาวไทยในเรื่องเกี่ยวกับศิลา ง โลก โชคเคราะห์ต่างๆ

7. ความเชื่อที่เกี่ยวกับอาชีพ เนื่องจากอาชีพบางอาชีพต้องมีการศึกษาจากครู หรือต้องมีการเลี้ยงอันตราย เช่น อาชีพนักมวยต้องมีการไหว้ครูทุกครั้งที่ยื่นชก

8. ความเชื่อซึ่งเป็นลักษณะของการผสมผสานความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน ในการศึกษาเรื่องของความเชื่อของคนไทยนั้น บางครั้งผู้ศึกษา ไม่ได้แยกศึกษาเฉพาะความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่เป็นความเชื่อของคนในสังคมนั้น

2.1.6 แนวความคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์เชิงนิเวศ

การศึกษาแนวชาติพันธุ์นิเวศ เป็นการที่จะเข้าถึงมุมมอง หรือวิถีคิดของชุมชน ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่อระบบนิเวศของท้องถิ่น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ โดยอาศัยมุมมองหรือความรู้ภายในชุมชนเป็นสำคัญ

ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ได้อ้างถึง โดมิงโก (Domingo) เกี่ยวกับข้อเสนอแนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา ที่กลุ่มชนต่างๆ มีต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศที่พวกเขาอาศัยอยู่ เป็นการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ และแบบแผนประเพณี ในการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศ เป็นการศึกษาของกลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธภาพ ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ โดยทำการศึกษา ปรากฏการณ์สภาพแวดล้อมภายใต้ความคิดความเชื่อ ของกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะ ซึ่งมีข้อสมมุติฐานที่สำคัญ คือ

1. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดลอม ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากในบริบทของการตอบสนองแรงกระตุ้นของสิ่งแวดล้อมนั้น ปัจจัยเรื่องแนวคิดมีผลโดยตรงต่อการกระทำของมนุษย์ และมนุษย์ไม่ได้ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง แต่จะสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายใต้ความรับรู้ของเขา ซึ่งผ่านกระบวนการคิด และการนิยาม ด้วยภาษาของกลุ่มวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมในที่นี้จึงเป็นสิ่งแวดลอมที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจ

2. กลุ่มต่างทางวัฒนธรรม ซึ่งขึ้นกับเงื่อนไขทางสังคม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม และประสบการณ์ที่ต่างกัน ย่อมรับรู้และนิยามโลกแตกต่างกัน ทั้งนี้ระดับความเหมือนและความแตกต่าง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการเผชิญหน้ากับปัญหา และกระบวนการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหา

3. การเข้าใจในมโนทัศน์พื้นฐานของกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะสามารถทำให้เกิดความเข้าใจ หรือการคาดการณ์ได้ ถึงแบบแผนพฤติกรรมและการกระทำของกลุ่มคน ในวัฒนธรรมของชุมชนนั้น

นอกจากนั้น โดมิงโก (Domingo) ยังได้แบ่งระดับของการศึกษาความรู้ ทางนิเวศวิทยาท้องถิ่น ตามลักษณะการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. การศึกษาความรู้ในการจำแนกองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับระบบความคิด กฎ โครงสร้างในการนิยามปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยศึกษาผ่านทางภาษา และงานศึกษาเกี่ยวกับการจำแนกประเภทสิ่งแวดล้อม เพื่อการปรับตัวในการอยู่รอดของชุมชน

2. การศึกษาระบบความรู้และความเชื่อ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศ ซึ่งส่วนใหญ่งานการศึกษาในระดับนี้ จะไปไกลกว่าการจำแนกประเภท ขององค์ประกอบทางนิเวศ โดยก้าวไปถึงแนวคิดที่กลุ่มวัฒนธรรมมีต่อระบบนิเวศ และองค์ประกอบทางนิเวศ นั้นๆ ตลอดจนแนวคิดที่มีต่อโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสิ่งแวดล้อม

3. การศึกษาอิทธิพลของความรู้ และการรับรู้ที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การศึกษาในระดับนี้มุ่งประเด็นไปยังความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม จากทัศนะภายในกลุ่มวัฒนธรรม ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานของประสบการณ์ที่มี และการรับรู้ในเรื่องอิทธิพลที่ธรรมชาติมีต่อชีวิตมนุษย์ ในระดับการวิเคราะห์นั้นอาจแยกได้เป็น 3 ประเภท คือ

3.1 ความเชื่อเรื่องวิญญาณ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ อันมีฐานะศักดิ์สิทธิ์ในการคุ้มครองธรรมชาติ

3.2 ความเชื่อในเรื่องโรคและความเจ็บป่วย อันเป็นการอธิบายมูลเหตุของความเจ็บป่วยซึ่งสัมพันธ์กับการประพุดติพิศแบบแผน หรือบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนภาวะไม่สมดุลระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เช่น การล่าสัตว์มากเกินไปเกินความจำเป็น การเก็บเกี่ยวพืชผลมากเกินไปในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่น้อย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติและเป็นสาเหตุความเจ็บป่วยในที่สุด

3.3 ความเชื่อเรื่องสัตว์ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ อันมีความหมายในระบบธรรมชาติและชีวิตมนุษย์

3.4 การศึกษาคติความเชื่อพื้นบ้าน การศึกษาความรู้นิเวศวิทยาพื้นบ้านในระดับนี้ เป็นการอธิบายความต่อเนื่องของกฎเกณฑ์ โครงสร้างของแนวคิดการจัดจำแนกประเภทคุณค่า และความเชื่อที่จัดวางตัวอยู่บนหลักการทางทฤษฎี เช่นเดียวกันกับปรัชญาหรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ คติความเชื่อพื้นบ้าน จึงเป็นสิ่งที่สามารถจะตอบคำถามสำคัญได้ เช่น คนในกลุ่มวัฒนธรรมรับรู้โลกและจักรวาลเป็นอย่างไร ในรูปแบบอย่างไร อะไรคือข้อจำกัดและขอบเขตของจักรวาลที่รับรู้ พวกเขาเป็นใครและมีความสัมพันธ์อย่างไรในระบบจักรวาลนี้ รูปแบบการศึกษาคติความเชื่อพื้นบ้านนั้น ไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็น โลกทัศน์ของจักรวาลวิทยาของกลุ่มชนเท่านั้น

แต่ยังแสดงให้เห็นการจัดวางลำดับขั้นของภูมิศาสตร์ และอำนาจ ขององค์ประกอบต่างๆ ในระบบ จักรวาล อันเป็นหลักการแห่งการผสมกลมกลืนทางธรรมชาติระหว่างโลกและจักรวาล

นอกจากนี้ ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ยังได้อ้างถึง มาร์เทน (Marten) ผู้ซึ่ง แบ่งความรู้ในวงศาท้องถิ่นของการวิเคราะห์ในการศึกษา ตามระดับความซับซ้อนในการรับรู้และการ ใช้ความรู้ได้ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก ความรู้ซึ่งผ่านจากคนในรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งในสังคม ซึ่งถูก ใช้ร่วมกันในกลุ่มวัฒนธรรม ผ่านทางคติความเชื่อพื้นบ้าน บริบททางพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ

ลักษณะที่สอง ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ส่วนบุคคล ซึ่งเกิดขึ้น บนพื้นฐานของการรับรู้จากประสบการณ์ส่วนบุคคล ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีความแปรผันไปตาม อายุ เพศ สถานภาพของคนในสังคมนั้น

2.1.7 แนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

แนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ เป็นแนวความคิดที่มองถึงระบบการ เรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ที่เป็นระบบในการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญของคนกลุ่มหนึ่ง ไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง หรือชนรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบที่มีมาแต่เดิม ก่อนที่ระบบการศึกษาภายนอกจะเข้า มาในท้องถิ่น จากการศึกษาของซูเกียรตี ลีสุวรรณ และเสรี พงศ์พิศ (อ้างใน สหัทธยา วิเศษ, 2540) พบว่า กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เป็นรากฐานที่ประชาชนมีอยู่ในประเพณีและวัฒนธรรม ไม่ได้ แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต ออกจากการเรียนรู้และการปฏิบัติ โดยมีความรู้สึกเพียงว่า เนื้อหา และกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าว เป็นการที่ท้องถิ่นช่วยให้บุคคลและ ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามผู้รู้และการ อบรมสั่งสอนเพื่อการเรียนรู้ในบริบทของวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นอยู่จริง ที่ได้รับการปรับตามสภาพ สังคมที่เปลี่ยนแปลงและสภาพท้องถิ่น ที่สมาชิกในชุมชนอาศัยอยู่ หรืออาจกล่าวได้ว่า รูปแบบการ เรียนรู้ไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าเป็นแบบใด ไม่ว่าเก่าหรือใหม่ ขึ้นอยู่กับกาลเวลาและสภาพความ เหมาะสม ของสถานการณ์การเรียนรู้

2.1.8 แนวความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม

การเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เป็นระบบความรู้ที่เกิดขึ้นมาจาก การเรียนรู้ร่วมกันทาง สังคมกับคนอื่น ๆ จนเป็นประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ซึ่งถูกสั่งสมและถ่ายทอดต่อกัน มาจนกลายเป็นวัฒนธรรม มีการปรับเปลี่ยน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ไป ดังนั้นการเกิดขึ้นของการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม จึงประกอบด้วยกระบวนการต่างๆ ดังนี้

1. การเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของมนุษย์อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการฝึกหัดโดยผ่านกระบวนการ 3 อย่าง ตามหลักพุทธศาสนา คือ ปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวทย์ (เอนก นาคะบุตร, 2536: 22) กระบวนการเรียนรู้ เป็นการสืบสานถ่ายทอดความรู้ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมและการร่วมวิถีชีวิตทางรอดต่อปัญหา ร่วมกันโดยการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปทบทเรียนผสมผสานกับความรู้ และเทคโนโลยีภายนอก นอกจากนี้ จันทรพนิต สุระศิลป์ (อ้างใน สหัชชา วิเศษ, 2540: 23) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาพื้นบ้าน สรุปได้ว่าภูมิปัญญาสะสมมาจากประสบการณ์ชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม และสภาพที่เปลี่ยนแปลงได้ มีการลองผิดลองถูก มีการสืบทอดกันในรูปของวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน

2. การสังมวัฒนธรรม คือ การที่มนุษย์เกิดมาและอยู่ในสังคมใด ก็มีวัฒนธรรมนั้นเป็นประการแรกเท่ากับคนได้รับมรดกของสังคมไว้และมรดกสังคมนี้ตนจะเข้าร่วมอยู่ด้วยโดยเรียนรู้จากคนอื่นถ่ายทอดให้ หรือเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองที่ได้สร้าง และสะสมเอาไว้ และมีการปรับปรุง เพื่อเป็นการเสริมสร้างสิ่งใหม่ๆ สืบต่อกันมาทุกชั่วอายุคน (มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2534: 16)

3. การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ตามความเห็นของจอร์ จุลละเกศ (2516) ซึ่งได้สรุปว่า วัฒนธรรมเป็นผลของการถ่ายทอด และการเรียนรู้โดยมีเครื่องมือ คือ การสื่อสารทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์ถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไป สมาชิกของสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ จะได้รับการอบรมสั่งสอนวัฒนธรรมนั้นๆ ต่อไป

การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม มีปัจจัยทางสังคม เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญของการเกิดแนวคิดและทัศนคติของคนในชุมชน ทั้งนี้เพราะการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่แตกต่างกันทำให้การรับ และเรียนรู้วัฒนธรรมของแต่ละคนต่างกัน ดังที่ได้มีผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้ทำการศึกษา และให้คำอธิบายไว้ดังนี้

สุภาพร นาคบัลลังก์ (2528: 55) กล่าวว่า เอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ได้อธิบายความหมายของคำว่าวัฒนธรรมว่า หมายถึง “สิ่งที่มีอยู่ด้วยกันอย่างซับซ้อน (Complex whole) สิ่งเหล่านี้ประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ธรรมเนียม และความสามารถอื่นๆ ตลอดจนนิสัยความเคยชินที่มนุษย์ได้รับมาในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคม” ดังนั้น การสืบทอดทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งเรียกว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่วัฒนธรรมได้ผ่านจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อไป โดยผ่านทางกระบวนการเรียนรู้ วัฒนธรรมมิใช่สิ่งที่ถ่ายทอดได้ทางพันธุกรรม แต่คนทุกรุ่นสามารถเรียนรู้วัฒนธรรมได้ด้วยตนเอง และสามารถสอนวัฒนธรรมไปยังคนอื่นๆ ได้ ทำให้การถ่ายทอดวัฒนธรรม จึงสามารถสืบทอดไป

ได้หลายชั่วอายุคน ซึ่งสุชีพ ปุญญานุภาพ (2540) ได้ให้ความเห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมดังกล่าว เรียกว่า การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ซึ่งการขัดเกลาทางสังคมของแต่ละชุมชน ก็จะเป็นที่มาของวัฒนธรรมของชุมชนนั้น โดยวัฒนธรรมชุมชนนี้ สามารถทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคี มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวไว้ว่า บทบาทของนิพจน์ ได้สรุปความคิดในเรื่อง ของวัฒนธรรมชุมชน ไว้สองประการ คือ

3.1 ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคน และความเป็นชุมชนที่มีความกลมกลืน

3.2 วัฒนธรรมชุมชน เป็นพลังที่จะผลักดันการพัฒนาของชุมชนที่สำคัญที่สุด และใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชน มีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา เป็นเรื่องของการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง สามารถกระทำได้ในหลายวิธีการที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรง และทางอ้อม

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้น ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งหมายถึงระบบคิดของชาวบ้านที่สืบทอด หรือผลิตขึ้นมาจากบรรพบุรุษ กล่าวได้ว่า องค์ความรู้จากภูมิปัญญาของชาวบ้านแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากการที่ชุมชนสามารถจัดการกับ ดิน ป่า น้ำ และดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นระบบ (สัจชัย เจริญหลาย, 2542)

วัฒนธรรมไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นของส่วนรวมที่สมาชิกในสังคมร่วมกันใช้ ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องเรียนรู้ เพื่อจะได้สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นได้ มนุษย์ทุกคนจะต้องผ่านกระบวนการขัดเกลา นี้ ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม ฉะนั้น การขัดเกลาทางสังคมจึงเป็นวิธีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ทำให้บุคคลที่สามารถปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มที่ตนเป็นสมาชิก เป็นการรับเอาคุณค่าทางวัฒนธรรมและแบบแผนพฤติกรรมต่างๆ เพื่อให้บุคคลเป็นสมาชิกของสังคมอย่างแท้จริง

4. การประยุกต์วัฒนธรรม ที่สรุปโดยเสรี พงศ์พิศ (2536) คือ เนื่องจาก วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง โดยธรรมชาติ การประยุกต์วัฒนธรรมจึงเป็นการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ กลายเป็นเทคโนโลยี วิธีการ หรือรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมเพื่อเพิ่มคุณภาพ โดยไม่ทำลายล้างคุณค่าเดิม นั่นคือ การรักษารากเหง้าเดิมเอาไว้ กระบวนการประยุกต์ เกิดจากการ

สัมพัทธ์ระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน หรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม สำหรับการประยุกต์วัฒนธรรมมี 2 ประเภท คือ

4.1 การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองเห็น เช่น การทำมาหากินและการอยู่ร่วมกันในสังคม

4.2 การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น เช่น ศาสนา และความเชื่อ โดยผ่านทางพิธีกรรม และประเพณีต่างๆ

จากกระบวนการเรียนรู้ และภูมิปัญญาของท้องถิ่น และก่อให้เกิดการสังสมความรู้ และการถ่ายทอดความรู้ ผ่านบริบททางวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อของคนในชุมชน จนก่อให้เกิดเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา กลายเป็นวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนนั้น สิ่งเหล่านี้ เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และการมีทัศนคติ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมในชุมชนนั้น

2.2 สารสำคัญจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2.2.1 งานวิจัยที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ ของวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

สำหรับงานวิจัยที่ได้ศึกษาทางชาติพันธุ์ กับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้มีงานวิจัยของนายแพทย์ประเวศ วะสี (อ้างในวิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2536) ที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง ที่แสดงออกทางธรรมชาติ โดยอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพของป่าไม้ เพื่อการยังชีพ โดยการเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ด เก็บผัก หาพืช โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติย่อมจะพึงพาธรรมชาติ ได้อย่างยั่งยืน จากวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่ต้องพึ่งพา และได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติ มนุษย์ได้เรียนรู้ สังสม ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้จากธรรมชาติ มาโดยตลอด ภูมิปัญญาของมนุษย์จึงเริ่มจาก การแสวงหาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการมีชีวิตรอด เช่น ปัจจัยสี่ เป็นต้น การพึ่งพาธรรมชาติทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์และมีความเข้าใจในธรรมชาติ

สุเทพ สุนทรเกตุช (2515: 559) มีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอาจเกิดจากตัวการหรือพลังต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั่นเอง หรืออาจเกิดจากการติดต่อกันระหว่างวัฒนธรรมได้ และที่สำคัญก็คือ ความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งทำให้ทราบถึงความต้องการของมนุษย์ ซึ่งความเชื่อจะทำให้เกิดการปรับตัว ให้เข้ากับวัฒนธรรมที่อยู่แวดล้อม และจะเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในที่สุด

อุไรวรรณ ดันกิมยง (อ้างใน อโณทัย ศิริบรรจงกราน, 2543: 17) พบว่าในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และน้ำ ของชุมชนกะเหรี่ยง มีกฎระเบียบทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ เป็นที่ยอมรับ

รับและใช้อยู่ในชุมชน รวมทั้งยังสามารถจัดซื้อจัดจ้างที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้อย่างดี โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งกฎหมาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาทางนิเวศของชาวบ้าน ในการเลือกใช้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม

เสนห์ จามริก (อ้างใน สหัชยา วิเศษ, 2540: 33) ได้กล่าวว่า ในบริบทของประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และอุดมการณ์ทางอำนาจ ในรูปแบบของความเชื่อต่างๆ ในการที่จะเป็นพลังในการดำเนินการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ได้กลายมาเป็นพิธีการบวชป่า การบวชต้นไม้ เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และเพื่อให้ป่าได้รับการคุ้มครอง ส่วนการสืบชะตาแม่น้ำ (เสรี พงศ์พิศ, 2536) เป็นการประยุกต์การสืบชะตาคนและการสืบชะตาหมู่บ้าน กลายมาเป็น การสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อที่จะทำให้ชาวบ้านมีความสำนึกในคุณค่าของแหล่งน้ำ และทุกคนจะต้องช่วยกันปกป้องรักษา

ลักษณะของการสำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ จะสะท้อนให้เห็น โดยผ่านทางพิธีกรรม เช่น การไหว้ต้นไม้ การไหว้ผีเหมืองฝาย เป็นการแสดงความเคารพและขอบคุณในการที่ธรรมชาติได้ให้น้ำเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์และปลูกจิตสำนึก เพื่อให้ชาวบ้านมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม

2.2.2 งานวิจัยที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ ของความเชื่อกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

สุเทพ สุนทรเกษม (2511) ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องผีป่าในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผีป่าเป็นความเชื่อที่มีอยู่ทั่วไปในหมู่บ้านชนบท ชาวบ้านเชื่อว่าผีป่าเป็นผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน เป็นผู้มีอำนาจในการคุ้มครองลูกบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยความเชื่อผีป่ามีความสัมพันธ์กับ โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองอย่างแยกไม่ออกจากชุมชน

นฤจร อธิธิระจรัส (2523) ได้กล่าวถึง ระบบความเชื่อ จิตสำนึก และความเชื่อพื้นฐานของชาวบ้าน คือ ความเชื่อในบรรพบุรุษ โดยมีความเชื่อว่า เมื่อบุคคลตายไปผีของเขายังคงเฝ้าคอยดูแลปกป้องรักษา และคอยช่วยเหลือลูกหลานอยู่ เรียกว่า ผีบ้านผีเรือน ซึ่งทางภาคเหนือเรียกว่า “ผีปู่ย่า” ในหมู่บ้านมีผีของชุมชนหมู่บ้าน เรียกว่า “ผีเสื้อบ้าน”

กรรณิการ์ พรหมเสาร์ (2535: 16) ได้กล่าวถึงระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นระบบการใช้น้ำของชาวนาในภาคเหนือไว้ว่า ชาวนามีได้มองน้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถใช้ได้ตามใจชอบ แต่พวกเขาสำนึกว่าผู้บันดาลความสมบูรณ์ของน้ำ และทำให้การเพาะปลูกเป็นไปได้ด้วยดี คือ เทพยดา จึงมีการสร้างหอบูชาผีฝายขึ้นประจำเหมืองฝายแต่ละแห่ง ความเชื่อนี้นอกจากจะทำให้การแบ่งปันทรัพยากรเป็นไปอย่างยุติธรรม และเป็นที่พอใจของทุกฝ่ายแล้ว ยังแสดงถึงความอ่อนน้อมของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติ

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ได้ทำการศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในเรื่องการนับถือผี ที่ถือเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่า อีกทั้งยังถือว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนไม่ใช่ของรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและรวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่า

2.2.3 งานวิจัยที่ศึกษาถึง ความสัมพันธ์ของกระบวนการเรียนรู้ และการสืบทอดทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้

สมนึก ชัยธรรม (2542: 22) ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงหมู่บ้านห้วยปลิง ตำบลม่อนจอง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้ภูมิปัญญาในรูปแบบของความเชื่อ กฎเกณฑ์ของวัฒนธรรม และประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ รวมทั้งการปลูกจิตสำนึก ให้เกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ ที่ทำให้มีวิถีการดำรงชีวิตร่วมกับป่าแบบอนุรักษ์

จากการศึกษาของ ตฤวัตร์ พานิชเจริญ (2536) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การก่อดมเกลตาทางสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงสะกอ บ้านแม่หาร ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงใช้ระบบการผลิตแบบยังชีพ มีแนวความคิด ความเชื่อ การจัดพิธีกรรมต่างๆ สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเรื่องดิน น้ำ ป่า โดยความเชื่อนี้ถูกปลูกฝังจากบรรพบุรุษโดยการบอกเล่าสืบทอดกันมาและปฏิบัติเป็นตัวอย่าง อบรมสั่งสอน การเข้าร่วมในกิจกรรมการผลิต และพิธีกรรมต่างๆ ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลจากการศึกษาระบบใหม่ จากศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ ที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงรักษาไว้ได้เพราะกระบวนการก่อดมเกลตาทางสังคมที่ประกอบด้วยการสอนโดยตรง พิธีกรรม การปฏิบัติสัมพันธ์ในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิต และการแสวงหาทางออกให้กับชีวิต แสดงถึงความสัมพันธ์และเกื้อกูลกัน ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม วิถีการดำเนินชีวิตและความเชื่อเป็นต้น ความสัมพันธ์เหล่านี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ของมนุษย์อีกด้วย โดยแสดงออกมาใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533: 73-85) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง โดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความ

เชื่อเรื่องผี และการผลิต วิธีชีวิตของคนในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาของคนในชุมชน ได้สืบสานต่อเนื่องกันมาหลายชั่วคน ทั้งนี้ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นที่การถ่ายทอดในแนววัฒนธรรม โดยผ่านทาง การสืบทอดประเพณี หรือพิธีกรรม ตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น เช่น การทำพิธีบวงสรวงต้นไม้ การทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ การทำพิธีผู้ขวัญควาย การทำขวัญข้าวใหม่ เป็นต้น

ในด้านการปรับเปลี่ยนแนวความคิด ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนได้มีความพยายามประยุกต์ใช้ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการจัดการอนุรักษ์และการฟื้นฟูสภาพป่าไม้ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีสาวเทวดา ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ และความเชื่อต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และเกิดการถ่ายทอดสืบต่อมา จนก่อเกิดเป็นจารีต ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนนั้นจะต้องปฏิบัติ เป็นรูปแบบแห่งการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและทัศนคติของคนในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เกิดขึ้นจากศักยภาพของชุมชน ในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุนแรงอยู่ โดยมีผู้นำหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความสามารถ ในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก องค์ความรู้ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา นอกจากนั้นองค์ความรู้ยังถูกส่งต่อ และถ่ายทอดไปสู่ชนรุ่นต่อไป ในรูปแบบของวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีนั่นเอง

2.3 สรุป

จากการศึกษาทฤษฎี แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้นำองค์ความรู้ดังกล่าว มาประยุกต์ใช้ เพื่อการศึกษาการสืบทอดวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในชุมชนไทลื้อบ้านงอบ ดังนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์ เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อระบบคิด ความเชื่อ เพื่อจะได้สะท้อนมุมมองเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชาวไทลื้อในมิติทางวัฒนธรรมว่า มีการประเมินทางด้านคุณค่าในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในวิถีชีวิตของชาวไทลื้ออย่างไร มีการรวมกลุ่มทางความคิด ความเชื่อ ตามแนวความคิดการวิเคราะห์วัฒนธรรม โดยอาศัยประเพณีและพิธีกรรมที่ชาวไทลื้อได้ยึดถือปฏิบัติ ก่อเกิดแบบแผนพฤติกรรมร่วมกัน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างไร นอกจากนั้น ได้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ตามแนวคิดกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมไปในทิศทางใด และระบบวัฒนธรรมชุมชนเหล่านี้ ได้ก่อเกิดเป็นแบบแผน บรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในชุมชนไทลื้อบ้านงอบอย่างไร โดยอาศัยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และอธิบายพื้นฐานระบบวัฒนธรรมชุมชน และการสืบทอดทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในการศึกษารังนี้